

Sarajevski atentat i Prvi svetski rat

Gavrilo Princip – heroj ili terorista?

Zlatoje Martinov, april 2014.

Povodom stogodišnjice početka Prvog svetskog rata javnost i u Srbiji i u svetu kao da zaokupljaju stara pitanja: prvo, ko je odgovoran za izbijanje rata, odnosno da li je Sarajevski atentat na austrougarskog prestolonaslednika Franza Ferdinanda povod ili uzrok tom ratu i, drugo, da li je atentator Gavrilo Princip kao pripadnik organizacije Mlada Bosna heroj ili puki terorista.

U ozbiljnoj svetskoj istoriografiji odavno je preovladalo mišljenje da su za rat krive Nemačka i Austro-Ugarska, kao što je i kodifikovano Versajskim sporazumom o miru.¹ Istina, od 1918. do danas bilo je u istoriografiji i istoričara koji su za isključive krivce proglašavali Srbiju i organizaciju Mlada Bosna, jedni navodeći kako je sam atentat uzrok izbijanja rata, a Srbija praktično njegov organizator, a drugi, malo oprezniji, da je atentat doduše samo povod, ali da je Srbija kriva za rat jer težila teritorijalnoj ekspanziji na račun Dvojne monarhije, odnosno osvajanju njene teritorije naseljene srpskim i drugim slovenskim življem, i to sve pod ideološkim plaštom ujedinjenja.

Mediji su često takvu polemiku raspirivali ne koristeći uvek naučni instrumentarij i ozbiljniju analizu. Izračunato je da je samo između dva svetska rata (1918-1939) u svetu objavljeno preko 3.000 raznih historiografskih dela, medijskih i drugih napisa, diskusija, polemika i pamfleta na ovu temu. Tako je i na pedesetogodišnjicu početka Prvog svetskog rata (1964), baš kao i danas povodom stogodišnjice, ova polemika o odgovornosti za rat u svetu, ali u i Srbiji, medijski bila veoma široka.

Delovi nemačke i austrijske istoriografije, i još više medijske javnosti², danas su opet na tragu ideje da je za izbijanje Prvog svetskog rata krivac

¹ Videti na primer, pionirsku studiju nemačkog istoričara Frica Fišera (Fritz Fischer): *Germany's Aims in the First World War*, W. W. Norton & Company, New York 1968.

² Videti: Die Besprechungen von Holger Afflerbach, *Schlafwandelnd in die Schlacht*, u: „Der Spiegel“, Hamburg, Nr. 30/2013, str. 50-51; Volker Ullrich, *Zündschnur und*

isključivo Srbija, odnosno njena aspiracija na teritorijalno proširenje, naročito vidljiva nakon balkanskih ratova 1912. i 1913.

Istovremeno, organizacija Mlada Bosna je nazivana „leglom terorista“, uz tvrdnju da se njome zvanična Srbija poslužila da bi izazavala sukob sa severnim susedom i da bi – uz pomoć Rusije, oporavljene nakon Dalekoistočnog rata (1904) i krize usled revolucionarnih zbivanja (1905) – na razvalinama Dvojne monarhije napravila Veliku Srbiju.

Srpska historiografija se držala, i danas se drži, zaključaka i odrednica iz Versajskog mirovnog ugovora³, ali i mainstreama ozbiljne svetske istorijske nauke i zastupa opšteprihvaćenu ideju da su za izbijanje Prvog svetskog rata u prvom redu odgovorne Nemačka i Austro-Ugarska zbog njihovih težnji za prodorom na jug i učvršćivanjem njihovih političkih i ekonomskih interesa nakon „smrti bolesnika sa Bosfora“, tj. Turske imperije čiji je kraj bio neminovan.

Pre nego što pređemo na glavnu temu ovoga teksta, potrebno je predstaviti nekoliko istorijskih činjenica koje nisu dovoljno jasne široj, pre svega medijskoj javnosti na Zapadu, ali i u današnjoj Srbiji. One se najviše tiču suštine pojma „srpske težnje za ujedinjenjem“.

Postojala su dva idejna pravca takvog projekta: a) oslobođenje od tuđinske vlasti i ujedinjenje Južnih Slovena (Jugoslovena) i b) oslobođenje od turske vlasti, ujedinjenje Srba i formiranje srpske države, odnosno obnove „Dušanovog carstva“, nekada moćne srednjovekovne srpske države.

Ideja o ujedinjenju Južnih Slovena

Ideja o ujedinjenju južnoslovenskih naroda je stara gotovo dva veka i nije izvorno srpska, nego hrvatska. Proistekla iz programa Ilirskog pokreta Ljudevita Gaja (1809-1872), kasnije će se proširiti i na druge južnoslovenske prostore.⁴ Prihvatili su je mnogi hrvatski intelektualci toga vremena, među drugima i Petar Preradović, Janko Drašković, Mirko Bogović, biskup Josip

Pulverfass, u: „Die Zeit“, Hamburg, 12.9.2013; kao i Diskussion mit Christopher Clark und Adam Krzeminski, Der Griff nach der Weltmacht, u: „Die Zeit“, Hamburg, 12.09.2013; takođe i: Christopher Clark, The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914, Hurst, London 2013.

³ Dedijer, Vladimir: Sarajevo 1914, tom I-II, Prosveta, Beograd 1966; Mitrović, Andrej: Srbija u Prvom svetskom ratu, Srpska književna zadruga, Beograd 1989.

⁴ Videti: Đokić, Dejan: Jugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992, C. Hurst & Co. Ltd, London 2003; Gross, Mirjana: Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1981; Petranović, Branko: Istorija Jugoslavije 1918-1988, tom I-III, Nolit, Beograd 1989.

Juraj Štrossmayer i drugi. Pokret je nazvan „ilirskim“ samo zato što se (pogrešno) verovalo da Južni Sloveni potiču od Ilira. Ideja o nacionalnom oslobođenju od austrijske vlasti naročito je ojačala u vreme mađarske revolucije 1848. Kasnije je, u vreme Bahovog apsolutizma, ilirski pokret zabranjen.

Nakon austrijsko-mađarske Nagodbe (1867), odnosno formiranja dvojne Austro-Ugarske Monarhije, i pritom pojačane mađarizacije, ideja južnoslovenskog ujedinjenja je kod Hrvata osnažena. Istovremeno, uhvatila je maha i na austrijskim prostorima gde su živeli Srbi, a imala je sledbenike i u Srbiji. Njeni nosioci su uglavnom bili mlada inteligencija, studenti koji su studirali na evropskim univerzitetima.

Ideja o južnoslovenskom ujedinjenju, prvo kulturnom, a potom i političkom, bila je plemenita i progresivna. Na temelju te ideje je i nastala zajednička država Južnih Slovena – Jugoslavija. Sasvim je druga stvar kako je ta ideja realizovana u državnoj praksi obe Jugoslavije, ali to nije tema ovoga teksta.

Obnova Dušanovog carstva. Svesrpsko ujedinjenje. Kosovski zavet

Ujedinjenje pretežno srpskim stanovništvom naseljenih zemalja u jednu veliku srpsku državu koja bi oponašala davno nestalo Dušanovo carstvo (Dušan, srpski kralj 1331-1345, car 1345-1355), sasvim je drugačija ideja u odnosu na ujedinjenje Južnih Slovena⁵ i ponikla je u redovima srpskog intelektualnog korpusa, prevashodno onih izvan Srbije, pre svega među intelektualcima i duhovnim vođama srpskog naroda u Austriji.

San o povratku Srba u postojbinu – iz koje su nakon propasti srpske srednjevekovne države (1459), ali i pred najezdom Turaka (1690), morali otići preko Dunava i Save u tuđinu – trajao je nekoliko vekova. Zato se u epskoj narodnoj pesmi kaže kako je Srbija na „Kosovu izgubila carstvo“, što je metafora za gubitak srednjevekovne države i pad u tursko ropstvo.

San o obnovi srpske države i jačanju srpskog nacionalnog identiteta, osim u narodnim pesmama, dobio je teorijski izraz u Garašaninovom (Ilija Garašanin, 1812-1874, srpski državnik) Načertaniju iz 1844.

Tek u drugoj polovini XIX veka, međutim, počelo se o Kosovu govoriti u crkvenim i intelektualnim krugovima Srbije kao o „svetoj srpskoj zemlji“. Kosovo postaje neka vrsta kulta, a njegovo ponovno pripajanje Srbiji smatra se „ispunjenjem zaveta“ koji su potomci tobože dali svojim davno izginulim

⁵ Garašanin, Ilija: Načertanije. Program spoljne i nacionalne politike Srbije 1844. godine, Udruženje srpskih izdavača, Beograd 2009.

precima „u boju na Kosovu“ (1389). Tako je „Kosovski zavet“ , tj. idealizovana varijanta ideje o stvaranju srpske države sa Kosovom kao centralnim središtem srpstva, postao simbol državnosti i nacionalnog identiteta.

Postojale su naravno, kao i kod svake ideje, i njene različite varijante: jedna grupa nacionalnih vođa zagovarala je obnovu Srbije tačno u granicama srednjevekovne Dušanove države koja bi, osim Kosova i Makedonije, uključivala i velike delove današnje Bosne i Hercegovine, istočne delove Bugarske i deo epirske Grčke do Soluna. Druga grupa je pak smatrala da bi u tu državu trebalo da uđu i teritorije na kojima žive i Srbi u Austrougarskoj, odnosno da svi Srbi žive u jednoj državi.⁶

Zanimljivo je da se Jakov Ignjatović (1824-1889), poznati srpski književnik toga vremena (rođen u Sentandreji, u Ugarskoj), zalagao za prvu varijantu, po kojoj Srbi treba da formiraju državu isključivo u granicama nekadašnje srpske srednjevekovne države, bez priključivanja teritorija Austro-Ugarske. „Ovo je mađarska zemlja, mi Srbi smo tu došli pre dva veka, rođeni smo tu, pa Mađarsku smatramo svojom domovinom. Zato mi ne smemo da cepamo Mađarsku, nego kao Srbi treba da se borimo da oslobodimo svoju staru domovinu od Turaka u granicama carstva Dušanova“, napisao je Ignjatović.⁷

Obe ideje – južnoslovenska, i „svesrpska“ – bile su u vreme nastanka legitimne i sasvim na tragu tadašnjeg evropskog nacionalnog romantizma. Ideja o ujedinjenju Južnih Slovena je pak bila mnogo šira i uključivala je značajnije etičke komponente poput borbe za oslobođenje od tuđinskog jarma potlačenih južnoslovenskih naroda, njihovu političku i kulturnu emancipaciju i uključivanje u širi evropski civilizacijski krug. Podrazumevano je naravno da takvo ujedinjenje pretpostavlja politički ravnopravan međusobni odnos ovih naroda, bez majorizacije ili dominacije bilo koga po osnovu etničke brojnosti, dostignutog ekonomskog i kulturnog nivoa i „istorijskih zasluga“. Istorijska praksa je, na žalost, pokazala nešto sasvim drugo.

⁶ Ova ideja je bila zvezda vodilja srpskim nacionalistima i Miloševićevom režimu tokom ratova devedesetih godina u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Naravno, pojava Miloševića, ratovi iz devedestih i raspad SFRJ su kompleksna tema koja premaša okvire ovoga članka.

⁷ Ignjatović, Jakov: Memoari, knjiga II, Matica srpska, Novi Sad, bez godine izdavanja, str. 128.

Političke okolnosti toga vremena

Odlukom Berlinskog kongresa (1878), Bosna i Hercegovina je dodeljena na upravu austrougarskoj monarhiji. Oslabljena Turska, već tada nazivana „bolesnikom sa Bosfora“, nije se mogla suprotstaviti takvoj odluci, pogotovo nakon poraza u ratu sa Rusijom godinu dana ranije.

Na ovom kongresu pokušano je uspostavljanje nove ravnoteže među velikim silama nakon međusobnih ratova Francuske i Pruske (1870) i Rusije i Turske (1877), ali i austrijskog poraza kod Solferina (1859).

Borba za tursko nasleđe i kontrolu na Balkanu između Austrije (snažno podržane savezom sa Nemačkom iz 1879) i Rusije dobija na žestini odmah posle Berlinskog kongresa, a naročito od 1904. godine, kada je Nemačka proklamovala svoj mornarički program, čime je opasno ugrozila engleske pomorske interese. Zato je sklopljen i rusko-engleski savez koji je trebalo da bude brana narastajućem nemačkom vojnom i političkom uticaju.

Kada je Austro-Ugarska, uz podršku Nemačke, 1908. jednostrano anektirala Bosnu i Hercegovinu, bio je to znak da su odnosi između Nemačke i Austro-Ugarske s jedne i Engleske, Francuske i Rusije s druge strane veoma zaoštreni.⁸ Rat je u tom trenutku odložen samo zato što ni Nemačka ni Rusija još nisu bile vojno sasvim spremne, ali je bilo samo pitanje vremena kada će se sukobljeni ekonomski i politički interesi velikih sila razrešiti oružanim sukobom. Teren je već uveliko bio pripremljen, čekala se samo varnica, pa da bukne ratni oganj.

Ta varnica je bio atentat u Sarajevu, 1914. Da nije bilo atentata, svakako bi kao varnica poslužio neki drugi događaj, jer su suprotnosti među tadašnjim imperijalističkim silama, već uveliko svrstanim u dva bloka, bile na vrhuncu.⁹ Više je nego jasno da su male zemlje poput Srbije ili Bugarske bile samo instrument u rukama velikih sila i nisu mogle ni na koji način odlučivati ni o ratu ni o miru.

Bosna i Hercegovina i Mlada Bosna

Uprkos činjenici da je austrougarska uprava u Bosni (1878-1918) znatno unapredila privredni i društveni život u odnosu na turski period, ključna

⁸ Još 1856 maršal Radecki je zagovarao ideju da Austrija treba da uzme Bosnu i Hercegovinu kao zaleđe za očuvanje Dalmacije. Videti u: Ćorović, Vladimir: Političke prilike u Bosni i Hercegovini, Politika, Beograd 1939, str. 16.

⁹ Masleša, Veselin: Mlada Bosna, Centar za liberaterske studije, Beograd 2013, str. 33.

socijalna pitanja nisu bila rešena, od kojih je najbolnije bilo pitanje agrarne reforme.

Feudalni odnosi nisu suštinski razrešeni, begovati su ostali i dalje moćan faktor ekonomskog života bosanskog sela, tek zakonom iz 1911. godine mogao se kmet otkupiti od svog gospodara. Austrougarska vlast je pokušavala da konzerviranjem feudalnih odnosa pridobije muslimane, što joj je uglavnom i uspevalo, ali na štetu Hrvata i Srba, koji su većinom bili u nezavidnom kmetskom položaju. Tako je 95 odsto svih kmetova, koji su bili vezani za spahijska imanja, bilo srpske i hrvatske nacionalnosti!¹⁰

Razvitak industrije, mahom drvne, saobraćaja i bankarstva omogućio je formiranje tankog sloja građanske klase u Srba i Hrvata i doprinio je unutrašnjoj klasnoj polarizaciji tih etničkih kolektiviteta. Stvarali su se unutar srpskog i hrvatskog naroda različiti frontovi interesa, težnji i metoda borbi da se ti interesi i težnje ostvare. Beč je uviđao te razlike i suprotne interese i uspešno se koristio njima u svojoj bosanskoj politici.

Radništvo, iako malobrojno, već početkom XX veka diže glavu i postaje svesno svoje potlačenosti, ali ne i pravih socijalnih uzroka. I seljaci neretko dižu bune protiv begova i spahija ne mogavši da trpe surovu eksploataciju. Ipak, nije postojala jasna klasna svest, organizacija i celovita strategija borbe, pre je to bio instinkt gladnih i nemoćnih u borbi za samoodržanje.

U takvim društvenim okolnostima formirana je organizacija Mlada Bosna. Okupljala je mlade ljude, studente i đake, koji su tu socijalnu nepravdu jasno uviđali. Verovali su da bi se ona mogla ispraviti jedino nacionalnim oslobođenjem od tuđinske vlasti. Stoga je njihova zajednička platforma bila: borba za nacionalno, pa tek onda za socijalno oslobođenje. Sve drugo je unutar Mlade Bosne bilo šaroliko, baš kao što su takvi bili i metodi borbe za postizanje glavnog cilja. Većinu članstva u Mladoj Bosni su činili pripadnici srpske nacionalnosti, ali bilo je i Hrvata (poput kasnije poznatog pisca Ive Andrića), i Bošnjaka. Istaknuti Bošnjak u Mladoj Bosni je bio Muhamed Mehmedbašić. On je uživao veliko poverenje svojih drugova, pa je čak bio jedan od potencijalnih atentatora, raspoređen na trasi kojom će proći Franc Ferdinand, zajedno sa Nedeljkom Čabrinovićem, Gavrilom Principom, Trifkom Grabežom, Danilom Ilićem i Cvetkom Popovićem.¹¹

Ali, kada je reč o „nacionalnom oslobođenju“ valja istaći da se u to vreme pod tim podrazumevalo oslobađanje „hrišćanskih“ naroda od austrijske

¹⁰ Isto, str. 99.

¹¹ Apostolovski, Aleksandar: Principov metak još luta. Intervju sa dr Milanom Mijalkovskim, „Politika“, Beograd, god. CXI, br. 36038, 9. mart 2013, str. 11.

okupacije i to pre svih Srba i Hrvata. Tada se smatralo da su muslimani zapravo „poturčeni“ Srbi i Hrvati i da će se vremenom većina vratiti u svoju prvobitnu veru koju su, sticajem istorijskih okolnosti, morali napustiti.

Unutar Mlade Bosne bilo je stoga nesumnjivog otpora ideji Beča o formiranju jedinstvene bošnjačke nacije. Kažu da je sam Franc Ferdinand uoči svog dolaska u Sarajevo izjavio kako za njega ne postoje nikakvi Srbi i Hrvati u Bosni, nego jedino Bosanci. Uostalom i politika Benjamina Kalaja je bila slična: stvoriti bosansku naciju i razbiti ideju o srpsko-hrvatskom odnosno širem jugoslovenskom ujedinjenju.

Čak i kada je Bosna i Hercegovina dobila Ustav i Sabor i uključila se u parlamentarni život austrougarske monarhije, položaj potlačenih klasa srpskog i hrvatskog naroda nije mnogo promenjen. Tada su nacionalne oligarhije uzjahale narod umesto tuđinskih vlastodržaca.

O tome je u socijalističkom listu „Zvono“ jasno pisao Danilo Ilić, član Mlade Bosne: „Među našim građanskim partijama nema nijedne koja radi potpuno demokratski. I po svom radu u Saboru i po unutrašnjem partijskom životu one su konzervativne, aristokratske, oligarhijske. Korumpirani naši narodni poslanici odlaze među birače svoje samo kad treba da ih kao nesvesnu stoku izvedu na birališta. Na leđa naroda tovar sve veće namete i dacije ne brinući se o tome, kako će to podnijeti ogoljeli narod“.¹²

Takođe i Nedeljko Čabrinović pred istražnim sudijom jasno i glasno kaže: „Padalo mi je na pamet da uđem u sabornicu pa da sa galerije bacim bombu među poslanike, jer sam se uverio da su oni hulje i kukavice te da ništa ne rade, a ako i rade – to ne valja ništa“.¹³

Dakle, jasno je primećen i socijalni momenat kod najistaknutijih članova Mlade Bosne, ali nikada nije bio jasno ideološko-klasno artikulisan.

Kako Mlada Bosna nije bila organizacija sa čvrstom strukturom u ideološko-programskom smislu, neretko se u istupima, tekstovima i izjavama njenih članova mešaju pomenute dve ideje o ujedinjenju (svesrpskom i jugoslovenskom). Ipak kod većine prevladava jugoslovensko i izričito se većina članova predstavlja kao Srbo-Hrvati, kao „Jugoslaveni“.

To, čak i na suđenju nakon atentata na Franca Ferdinanda, čine i Čabrinović i Princip u odgovoru na pitanje sudije kojoj nacionalnosti pripadaju. I jedan i

¹² Ilić, Danilo: Demokratija kod nas, u: Spomenica Danila Ilića, Štamparija Petra N. Gakovića, Sarajevo 1922, str. 69.

¹³ Pfeffer, L.: Istraga o sarajevskom atentatu, Nova Evropa, Zagreb 1938, str. 51.

drugi su, naravno, svesni svoje srpske nacionalnosti, ali pred predstavnicima austrijske vlasti rado i prkosno u prvi plan stavljaju svoje srbo-hrvatstvo, odnosno jugoslovenstvo, ne ostavljajući mesta sumnji za kakvu se ideju zalažu: za propast politički konzervativne, feudalne monarhije, a za ujedinjenje južnoslovenskih naroda.¹⁴

Članovi Mlade Bosne, osim proklamovane borbe za oslobođenje od austrijske okupacije, nisu, kako smo već istakli, imali jasna ideološka opredeljenja. Treba reći da su to bili veoma mladi ljudi, poneki poput Principa i maloletni, jedva da su imali dvadesetak godina! Ipak, bili su puni entuzijazma i želje za društvenim promenama. Pravi intelektualci među njima su bili svakako Pero Slijepčević, Danilo Ilić i Vladimir Gaćinović. Ovaj potonji je napisao nekoliko brošura o delovanju Mlade Bosne, ali i jednu vrednu studiju o političkim prilikama u Bosni i Hercegovini.

I drugi su „radili na sebi“. Mnogo su čitali, uglavnom ruske narodnjake, najviše Černiševskog, ali i anarhiste Bakunjina, Kropotkina, Hercena i druge. Poneki od njih su verovali u Kropotkinovu ideju ostvarivanja socijalno pravednog društva u međunarodnim okvirima u dobrovoljnom savezu opština. Gavriilo Princip je, na primer, zatvorskom psihijatru dr Martinu Pappenheimu rekao da mu se čini da je takva ideja vrlo moguća.¹⁵

Nedeljko Čabrinović je tokom svog boravka u Trstu, gde je neko vreme bio zaposlen, pristupio jednom ogranku socijalističkog pokreta, koji će docnije napusititi, baš kao i Danilo Ilić koji će socijalistički pokret oko lista „Zvono“ napusititi nezadovoljan mirnim metodama borbe za pravednije društvo.

I drugi su čitali anarhističku i socijalističku literaturu. Svi su oni u anarhističkoj i levičarskoj literaturi tražili potvrdu svojih ideja i metoda borbe. Njihov metod je, dakle, shodno mnogim evropskim revolucionarnim organizacijama toga vremena, bio nasilan. Ruski anarhisti su takođe zastupali nasilne metode („atentati treba da probude mase“). Oni nisu verovali da se bilo kakve političke i društvene promene mogu dogoditi mirnim putem.

Njihove ideje su usvajali i pripadnici Mlade Bosne. Atentat koji je Bogdan Žerajić izvršio na generala Varešanina, poglavara Bosne i Hercegovine, 1910. godine, doduše neuspeli, dodatno je ohrabrio Mladobosance, a

¹⁴ Princip o sebi, Jugoslavenska štampa, Zagreb 1926, str. 6.

¹⁵ Isto, str. 5.

Žerajićevo samoubistvo nakon atentata isticali su kao najveću herojsku žrtvu, kao primer na koji se valja ugledati.¹⁶

Ipak, ubistva vladara i drugih političkih ličnosti u atentatima i u to vreme su u najširoj javnosti smatrana terorističkim aktom i zločinom. Srpska vlada je energično osudila ubistvo nadvojvode Ferdinanda, nazvavši taj čin „gnusnim zločinom“ i ogradila se od njega. Isto tako i svi tadašnji srpski mediji, i intelektualci poput Vase Stajića i Jovana Skerlića. Srpska vlada je štaviše javno obećala istragu i oštro kažnjavanje svih upletenih u „zločinstvo“. Snažno je negirala bilo kakvu vezu sa atentatom.

Međutim, iako srpska vlada nije bila umešana u atentat, to se nikako ne bi moglo reći za pojedine paravojne organizacije i pojedince, nacionaliste-ekstremiste iz organizacija poput Narodne odbrane ili pak konspirativne oficirske organizacije „Ujedinjenje ili smrt“ („Crna ruka“). Obe organizacije su vršile jak uticaj na pripadnike Mlade Bosne.

Nije tajna da je i zvanična politika srpske vlade bila usmerena na to da je „Bosna srpska zemlja“ i da je samo pitanje vremena kada će postati njen integralni deo. To je bilo svakome jasno i 1878. godine, kada je Austro-Ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu voljom velikih sila na Berlinskom kongresu i 1908. kada ju je jednostrano anektirala, a tek potom joj velike sile odobrile aneksiju. Srbija se tada pod pritiskom Rusije, koja nije želela rat, jednom promemorijom odrekla Bosne i Hercegovine tvrdeći „kako aneksija ne zadire u srpske interese“. To je naravno bio iznuđen potez, jer u stvarnosti srpska politika se nikada nije odrekla aspiracija na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Uprkos takvim težnjama Srbije, sigurno je da joj oružani sukob sa Austro-Ugarskom nije odgovarao u tom trenutku. Da je to tako svedoče i upravo tada raspisani parlamentarni izbori. Vest o ubistvu Ferdinanda zatekla je predsednika vlade Nikolu Pašića u predizbornoj kampanji u unutrašnjosti Srbije. Ni Rusiji rat nije odgovarao, jer je taman počela da stabilizuje društvo i privredu nakon burnih revolucionarnih previranja iz 1905-6.

Ali, savršeno je verovatna činjenica da su bez znanja i odobrenja srpske vlade pojedini osamostaljeni delovi obaveštajno-bezbednosnog aparata delovali u tom pravcu. Samo tako je bilo moguće da kao oficir za vezu sa pripadnicima Mlade Bosne bude obaveštajni major Voja Tankosić, uz nesumnjivu podršku generala Bože Jankovića, predsednika organizacije Narodna odbrana (za kojeg danas poneki „nacionalni“ istoričari u Srbiji

¹⁶ Gaćinović, Vladimir: Bogdan Žerajić, u: Spomenica Vladimira Gaćinovića, Štamparija Petra N. Gakovića, Sarajevo 1921, str. 43.

govore da je navodno bio špijun u službi austrougarskog poslanika u Beogradu, barona Gizla, što zvuči upravo groteskno).

U svakom slučaju, atentat kao metod nije bio prihvatljiv ni u ono vreme, ali je nepobitna činjenica da su mnoge revolucionarne organizacije u Evropi toga doba, njemu pribegavale. Siton Votson, britanski historičar, mnogo godina kasnije je atentat na Ferdinanda nazvao „tamnom mrljom na jugoslovenskoj ideji ujedinjenja“.

Princip - terorista ili heroj?

Danas srpski nacionalisti „sa ponosom“ prisvajaju Gavriela Principa kao „nacionalistu“ i „Velikosrbina“, a ubistvo nadvojvode Ferdinanda kao hrabar i herojski čin. Van Srbije, mnogi Principa smatraju teroristom. Ipak, istina je uvek između dve krajnosti. Već smo na više mesta istakli da Princip i njegovi drugovi nisu bili nacionalisti, barem ne onakvi kakvi su oni koji danas sebe smatraju „srpskim nacionalistima“.

Princip nije bio šoven, nego borac za oslobođenje od tuđinske vlasti i socijalnu pravdu. Bio je Srbo-Hrvat, dakle Jugosloven, i pristalica Kropotkinove ideje o socijalnoj revoluciji, samo što je verovao da se za to mora pripremiti teren i da se takva revolucija mora istovremeno dogoditi u celoj Evropi. Ali pre toga svi narodi moraju biti oslobođeni i tuđinske vlasti, pa tek onda mogu rešavati klasne sukobe.¹⁷ On uviđa da treba osloboditi i druge Slovence – Čehe, Slovake, Poljake... S druge strane, smatra da i siromašni slojevi austrijskog naroda zaslužuju slobodu i pravdu.¹⁸ Sve to ga jasno distancira od današnjih srpskih nacionalista, čije se ideje graniče sa šovinizmom i rasizmom.

On je svakako učinio zločin ubistva, to je nesporno, ali to nije dovoljno da bi ga nazvali teroristom, jer njegovi motivi nisu bili utopijski nego realno ostvarivi i, što je najvažnije, pravedni. U razgovoru sa zatvorskim psihijatrom dr Pappenheimom sam Princip ističe da „nije mislio da postane heroj“, naprotiv, želeo je samo da „umre za svoj narod“. Isto tako bio je ubeđen da atentat sam po sebi „nije izazvao rat“.¹⁹

Puki čin atentata, naravno, nikako ga ne može kvalifikovati za heroja. Gavrielo Princip je naprosto bio personifikacija ideje o zbacivanju austrijskog političkog jarma sa leđa Srba i Hrvata u Bosni, s jedne, i oslobađanja od

¹⁷ Isto, str. 11.

¹⁸ Isto, str. 13.

¹⁹ Isto, str. 12.

feudalnih okova, s druge strane. Kako to ostvariti, pak, ni njemu ni Mladoj Bosni nije bilo najjasnije. Princip i drugovi drugog načina nisu ni videli, niti razumevali. Tim pre što su im ideje ruskih anarhista bila veoma bliske. Oni su koristili njihove metode.

Zaključak

Za Prvi svetski rat su odgovorne imperijalističke težnje Nemačke koja je Austro-Ugarsku prosto gurala u rat, a povod je nađen u atentatu.²⁰

Da nije bilo atentata, rata bi sigurno bilo, jer su suprotnosti između velikih sila bile već vrlo izražene. Srbiji rat nije odgovarao ni 1908. u doba aneksione krize, ali ni 1914, jer još nije bila spremna za taj rat, što se odmah po njegovom izbijanju i videlo. Postojali su samo entuzijazam i patriotska energija, koji su na početku rata doveli do toga da su, iako znanto slabije naoružani, Srbi u silovitom naletu nakon Cerske bitke proterali Austrijance sa svoje teritorije. Ali, već krajem 1915. i početkom 1916. usledio je slom i odlazak kralja, vlade i vojske u Grčku.

Mlada Bosna nije teroristička organizacija, iako su dva njena pripadnika, Žerajić i Princip, izvršili političke atentate. Ona je bila rodoljubiva i patriotska organizacija, pre svih Srba, ali u njoj je bilo i Hrvata i Muslimana, koji su se takođe protivili austrijskoj vlasti. Oslobođenje Bosne od tuđinske vlasti i socijalne reforme (pre svih agrarna), tj. definitivno ukidanje feudalnih odnosa, bile su glavne ideje te organizacije i većine njezinih članova.

²⁰ Wolfram Wette u članku „Želja za ratom“ je nedvosmislen: „Ubistvo austrijskog prestolonaslednika nadvojvode Franza Ferdinanda u Sarajevu 28. juna 1914. bilo je za nemačku vladu dar u vidu priželjkivanog izgovora za inscenaciju višenedeljene diplomatske igre, poznate kao „julska kriza 1914“. Politička računica bila je sledeća: ako Austrougarska napadne Srbiju zbog atentata na prestolonaslednika, u sukob će ući i srbijanska zaštitnica Rusija. Ona će pokrenuti svoje vojne snage, što će Nemačkoj pružiti izgovor za mobilizaciju. Tako konačno dobijamo dugo priželjkivani rat, a ne predstavljamo se kao agresori“. Detaljnije dostupno na: <http://pescanik.net/2014/03/1914-zelja-za-ratom/>.

Literatura

Apostolovski, Aleksandar: Principov metak još luta. Intervju sa dr Milanom Mijalkovskim, „Politika“, Beograd, god. CXI, br. 36038, 9. mart 2013, str. 11.

Clark, Christopher: The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914, Hurst, London 2013.

Ćorović, Vladimir: Političke prilike u Bosni i Hercegovini, Beograd 1939.

Dedijer, Vladimir: Sarajevo 1914, tom I-II, Prosveta, Beograd 1966.

Die Besprechungen von Holger Afflerbach, Schlafwandelnd in die Schlacht, u: „Der Spiegel“, Hamburg, Nr. 30/2013, str. 50-51.

Diskussion mit Christopher Clark und Adam Krzeminski, Der Griff nach der Weltmacht, u: „Die Zeit“, Hamburg, 12.09.2013.

Đokić, Dejan: Yugoslavism, Histories of a Failed Idea 1918-1992, C. Hurst & Co. Ltd, London 2003.

Fischer, Fritz: Germany's Aims in the First World War, W. W. Norton & Company, New York 1968.

Gaćinović, Vladimir: Bogdan Žerajić, u: Spomenica Vladimira Gaćinovića, Štamparija Petra N. Gakovića, Sarajevo 1921.

Garašanin, Ilija: Načertanije. Program spoljne i nacionalne politike Srbije 1844. godine, Udruženje srpskih izdavača, Beograd 2009.

Gross, Mirjana: Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1981.

Ignjatović, Jakov: Memoari, knjiga II, Matica srpska, Novi Sad, bez godine izdavanja

Ilić, Danilo: Demokratija kod nas, u: Spomenica Danila Ilića, Štamparija Petra N. Gakovića, Sarajevo 1922.

Masleša, Veselin: Mlada Bosna, Centar za liberaterske studije, Beograd 2013.

Mitrović, Andrej: Srbija u Prvom svetskom ratu, Srpska književna zadruga, Beograd 1989.

Petranović, Branko: Istorija Jugoslavije 1918-1988, tom I-III, Nolit, Beograd 1989.

Pfeffer, L[eo].: Istraga o sarajevskom atentatu, Nova Evropa, Zagreb 1938.

Princip o sebi, Jugoslavenska štampa, Zagreb 1926.

Ullrich, Volker: Zündschnur und Pulverfass, u: „Die Zeit“, Hamburg, 12.09.2013.

Wette, Wolfram: Želja za ratom, (internet) dostupno na: <http://pescanik.net/2014/03/1914-zelja-za-ratom/>.

Zlatoje Martinov (Pančevo, 1953) diplomirao na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, na kojem je i magistrirao. Piše kraću prozu, književnu kritiku, a bavi se i književnim prevođenjem i publicistikom. Objavio dve zbirke priča: „Osmeh Emi Majer“ (2002) i „Preljubnička biblija“ (2004), kao i knjigu eseja „Hermeneutika književne estetike“ (2006).

Baveći se publicističkim radom, objavio je studiju „U podnožju demokratskih propileja“ (Res publica, Beograd 2000). Kao rezultat istraživanja naše kulturne istorije nastala je njegova knjiga „Nemački uticaj na ishranu Srba u Banatu“ (1997, drugo izdanje 2004).

Objavio je i sažetu istoriju lista „Republika“ u knjizi „Sloboda kao ponornica. Republika 1907-2013.“ (Res publica, Beograd 2013).

Zaposlen je kao glavni i odgovorni urednik beogradskog časopisa „Republika“.

Živi i radi u Beogradu.

“Viewpoints from Southeast Europe” is a publication of the Rosa Luxemburg Stiftung Office for Southeast Europe. The positions of the author are not necessarily those of the publisher. This work is licensed under Creative Commons Non-Commercial Share Alike 3.0. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/>

Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Gospodar Jevremova 47, 11000 Belgrade.

www.rosalux.rs